

УДК 338.486.1 (477.87)

Сочка К.А.

*старший викладач кафедри фінансів і банківської справи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

REGIONAL FEATURES OF ZAKARPATYA'S REGION TOURISM AND RECREATION INDUSTRY'S FUNCTIONING IN CONDITIONS OF SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATIONS

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовано важливість стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери як одного з інструментів зменшення територіальних диспропорцій та забезпечення зайнятості населення. Досліджено окремі результативні показники діяльності туристично-рекреаційної сфери Закарпатської області, специфічною особливістю якої є чітко виражена вертикальна зональність (80% території області – гори). Саме цей факт визначає специфіку ведення фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва, обмежує можливості багатьох видів підприємницької активності та впливає на регіональні особливості функціонування туристично-рекреаційної сфери. Визначено напрями подальшої активізації діяльності туристично-рекреаційної сфери для різних природно-економічних зон регіону.

Ключові слова: туристично-рекреаційна сфера, регіональний розвиток, природно-економічні зони, відвідувачі, фінансово-кредитне регулювання.

АННОТАЦИЯ

В статье обоснована важность стимулирования развития туристско-рекреационной сферы как одного из инструментов уменьшения территориальных диспропорций и обеспечения занятости населения. Исследованы отдельные результативные показатели деятельности туристско-рекреационной сферы Закарпатской области, специфической особенностью которой является четко выраженная вертикальная зональность (80% территории области – горы). Именно этот факт определяет специфику ведения финансово-хозяйственной деятельности субъектов предпринимательства, ограничивает возможности многих видов предпринимательской активности и влияет на региональные особенности функционирования туристско-рекреационной сферы. Определены направления дальнейшей активизации деятельности туристско-рекреационной сферы для разных природно-экономических зон региона.

Ключевые слова: туристско-рекреационная сфера, региональное развитие, природно-экономические зоны, посетители, финансово-кредитное регулирование.

ANNOTATION

The importance of stimulating the development of tourism and recreation industry as one of the tools reducing spatial disparities and ensuring local employment discussed in given scientific paper. Certain efficiency results of Transcarpathia tourism and recreation sphere are analysed. Specific feature of the region is a clear vertical zonality (80% of the region are mountains). This fact determines the specificity of financial and business activity, limiting possibilities of performing many kinds of business activities and has the impact on regional peculiarities of tourism and recreation industry operation. The directions of further promotion of tourism and recreation industry are defined for different natural and economic zones of the region.

Key words: tourism and recreation sphere, regional development, natural and economic zones, visitors, finance and credit regulation.

Постановка проблеми. У сьогоденних складних умовах соціально-економічних трансформацій важливим питанням є формування практичних передумов для реалізації державної політики регіонального розвитку, що передбачає поступовий перехід від територіального перерозподілу ресурсів до державного стимулювання розвитку регіонів з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності, гармонізації структури регіональної економіки, скорочення диспропорцій у добробуті населення різних регіонів. У багатьох країнах Східної Європи (Польща, Словаччина) туризм розглядається як фактор, що посилює територіальну єдність та регіональний розвиток, забезпечує розвиток підприємництва [1, 4; 2, 1]. Туризм розглядається як сфера діяльності, що генерує регіональну спеціалізацію, засновану на регіональних ресурсах та регіональній інфраструктурі, регіональних продуктах, регіональних коопераційних та інноваційних мережах, продуктових та технологічних ланцюжках. Саме тому з метою забезпечення розвитку менш економічно спроможних територій необхідно визначити так звані «зони росту», однією з яких для Закарпатської області є саме туристично-рекреаційна сфера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти функціонування окремих макро-регіонів, у тому числі Карпатського, досліджувалися у працях В.М. Василенка, В.І. Герасимчука, М.І. Долішнього, О.М. Гаркуші, Б.І. Дяченка, О.Ю. Іванової, В.К. Євдокименка, П.В. Жука, В.С. Кравціва, В.П. Мікловди, М.І. Пітюлича, М.М. Пітюлича, В.О. Полоуги, які акцентували увагу на необхідності врахування регіональних особливостей (природних, демографічних, інфраструктурних) для забезпечення максимально збалансованого розвитку територіальних утворень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З метою вирівнювання наявних територіальних дисбалансів регіону доцільно забезпечити стимулювання тих видів підприємницької діяльності, які можуть ефективно вирішувати проблеми безробіття, підвищення рівня життя населення, збільшення доходів бюджетів, інші соціальні та економічні

проблеми громад. Для Закарпатської області одним із таких стимулів регіонального розвитку є туристично-рекреаційна сфера, діяльність закладів якої диференціюється залежно від природно-економічних зон регіону – низинної, передгірської, гірської.

Метою статті є дослідження регіональних особливостей функціонування туристично-рекреаційної сфери Закарпатської області, визначених вертикальною територіальною зональністю, яка зумовлює специфіку ведення господарської діяльності та формування фінансових ресурсів органами влади, суб'єктами підприємництва та населенням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні забезпечення подальшого динамічного розвитку туристично-рекреаційної сфери Закарпатської області залишається одним із найбільш актуальних завдань для регіональної влади. Варто зазначити, що в регіоні формується розгалужена мережа закладів туристично-рекреаційної сфери різного виду діяльності – на початок 2016 року в області здійснювали діяльність 443 заклади туристично-рекреаційної сфери (в тому числі 18 закладів оздоровчого, 146 – рекреаційного, 279 – туристичного характеру), а також 457 сільських садиб [3], які забезпечують надання послуг із коротко- або довгострокового розміщення відвідувачів. Останніми роками з розвитком мережі закладів суттєво розширився перелік послуг, що надаються власниками засобів розміщення, особливо у сільській місцевості.

Основними показниками впливу туристично-рекреаційної сфери на соціально-економічний розвиток громади та регіону, які будуть досліджені у цій статті, визначено кількість відвідувачів та обсяг наданих послуг.

Для цілей дослідження користуємося термінологією, визначеною Методикою розрахунку обсягів туристичної діяльності [4, ст. 2.2.], яка дає визначення відвідувача як будь-якої особи, що здійснює поїздку в місце (країну), яке знаходиться за межами її звичайного середовища, на термін, що не перевищує один рік підряд, з метою, яка не спричиняє діяльність, що оплачується ыз джерел, які перебувають у місці відвідання. Відвідувачі поділяються на дві категорії – туристи (відвідувач, перебування якого становить як мінімум одну ночівлю у відвідуваному місці; використовується з метою харак-

теристики туризму з позиції місця чи країни (місця відвідання), які приймають відвідувача) та одноденні відвідувачі (відвідувач, перебування якого у місці відвідання – менше ніж 24 години і не включає ночівлі у відвідуваному місці).

Динамічний розвиток закладів туристично-рекреаційної сфери в регіоні підтверджується даними таблиці 1.

Аналіз наданої вище інформації дає підстави дійти висновку, що загалом за період дослідження 2004–2015 років послугами закладів туристично-рекреаційної сфери регіону скористалося близько 4 млн. осіб, при цьому щорічна кількість відвідувачів закладів туристично-рекреаційної сфери регіону за період дослідження збільшилася на 32% (що становить 79 тис. осіб абсолютного зростання). За цей же період обсяг наданих послуг закладами сфери сумарно становив близько 2,9 млрд. грн., тобто щорічний обсяг наданих послуг за період дослідження збільшився у 3,7 раза.

Підсумовуючи вищезазначені висновки, можна аргументовано стверджувати, що функціонування туристично-рекреаційної сфери Закарпатської області характеризується позитивною динамікою основних кількісних та вартісних показників, незважаючи на неоднозначні тенденції соціально-економічних процесів протягом аналізованого періоду.

Специфікою Закарпатської області є чітко виражена вертикальна просторова зональність (гористою є близько 80% території області), що зумовлює особливості соціально-економічного розвитку та ведення господарської діяльності відповідних природно-економічних зон (низинна, передгірська, гірська).

Динаміка відвідувачів туристично-рекреаційних закладів регіону у розрізі природно-економічних зон наведена на рис. 1, аналіз якого свідчить про домінування закладів низинної природно-економічної зони у розміщенні відвідувачів.

Зокрема, протягом 2004–2015 років більше половини (у середньому 53%) відвідувачів регіону скористалися послугами закладів розміщення туристично-рекреаційної сфери низинної природно-економічної зони, при цьому заклади гірської природно-економічної зони прийняли близько 28% відвідувачів регіону, а передгірської – 18% усіх відвідувачів області.

Таблиця 1

Динаміка окремих показників діяльності туристично-рекреаційної сфери Закарпатської області, 2004–2015 рр.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість відвідувачів, тис. осіб	246,8	315,9	376,4	322,6	431,5	387,9	322,1	317,2	328,1	343,4	338,9	325,8
Обсяг наданих послуг, млн. грн.	91,3	116,6	133,6	177,0	249,4	250,7	273,0	297,3	330,4	325,9	333,4	337,4

Джерело: складено за [3]

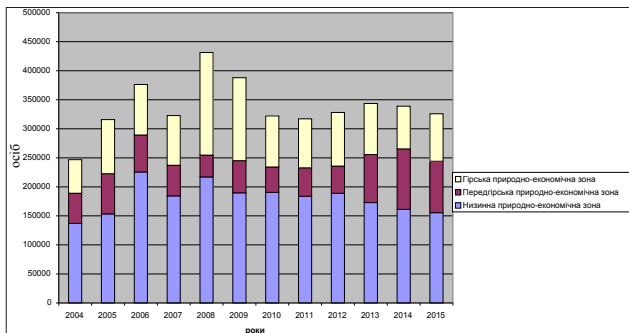

Рис. 1. Динаміка відвідувачів туристично-рекреаційної сфери Закарпатської області у розрізі природно-економічних зон, 2004–2015 рр., осіб
Джерело: складено за [3]

Варто зазначити, що зростання щорічної кількості відвідувачів у розрізі природно-економічних зон є неоднаковим: за період аналізу 2004–2015 років найбільше зростання кількості відвідувачів спостерігалось у передгірській зоні (на 70,3%), суттєво меншим було зростання у гірській зоні – на 41,5%, а зростання кількості відвідувачів низинної природно-економічної зони було найменшим – на 13,5%.

Така ситуація зумовила відповідні зміни у просторовій структурі відвідувачів туристично-рекреаційної сфери у розрізі природно-економічних зон Закарпатської області (див. табл. 2). Зазначена інформація дає підстави стверджувати, що за період аналізу дещо скоротилося домінування закладів низинної природно-економічної зони у наданні послуг розміщення відвідувачів туристично-рекреаційних закладів регіону – від 55,6% (2004 р.) до 47,8% (2015 р.) при одночасному збільшенні частки передгірської від 21% (2004 р.) до 27,1% (2015 р.) та гірської від 23,4% (2004 р.) до 25,1% (2015 р.) природно-економічних зон.

Такий перерозподіл потоків відвідувачів відбувся за рахунок розбудови матеріальної бази закладів та інфраструктури досліджуваних районів, покращення освоєння природних рекреаційних зон, збільшення кількості відвідувачів великими санаторними закладами, розташованими у передгірській та гірській природно-економічних зонах.

Поступове зменшення питомої ваги закладів низинної зони у прийомі відвідувачів спостерігається з 2011 року, що дає підстави стверджувати про стабільність такої тенденції.

Варто наголосити, що зафіксоване поступове збалансування просторової структури розміщення відвідувачів є позитивним з позиції пріоритетів регіонального розвитку, оскільки забезпечується формування передумов для активізації підприємницьких ініціатив у менш розвинутих гірських та передгірських районах області, що сприятиме поступовому скороченню дисбалансів у регіональних показниках економічного та соціального розвитку, створює передумови для активізації підприємницьких ініціатив у суміжних видах економічної діяльності, зменшує проблему безробіття сільського населення (особливо жінок та молоді), сприяє розвитку виробничої та невиробничої інфраструктури.

Важливим показником впливу закладів туристично-рекреаційної сфери на регіональний розвиток є обсяг наданих відвідувачам послуг. Як зазначалося вище, функціонування досліджуваної сфери зумовлює суттєвий мультиплікаційний ефект на цілу низку суміжних видів економічної діяльності, що в результаті веде до загальної активізації соціально-економічного розвитку громад. Безпосередній вплив функціонування туристично-рекреаційних закладів має на діяльність фермерських, сільськогосподарських підприємств, транспортні

Таблиця 2
Структура відвідувачів закладів туристично-рекреаційної сфери Закарпатської області у розрізі природно-економічних зон, 2004–2015 рр., %

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Низинна	55,55	48,52	59,94	57,20	50,31	48,88	59,17	57,93	57,57	50,31	47,58	47,76
Передгірська	21,01	21,97	16,95	16,31	8,71	14,29	13,52	15,43	14,28	24,12	30,70	27,11
Гірська	23,44	29,51	23,11	26,50	40,98	36,83	27,31	26,64	28,15	25,57	21,72	25,13
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: складено за [3]

Таблиця 3
Структура обсягу наданих туристично-рекреаційними закладами послуг у розрізі природно-економічних зон, %

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Заклади низинної зони	49,5	49,3	54,7	51,7	46,2	40,3	41,0	41,3	36,4	34,4	34,5	27,1
Заклади передгірської зони	8,4	7,8	6,9	9,1	10,2	11,4	10,7	10,2	9,5	11,5	14,1	11,8
Заклади гірської зони	42,1	42,9	38,4	39,2	43,6	48,3	48,3	48,5	54,1	54,1	51,4	61,1
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: складено за [3]

перевезення, заклади харчування, екскурсійне обслуговування, а опосередкований – на будівництво, підготовку відповідних кадрів, виробництво сувенірної продукції, торгівлю.

Структура обсягу наданих туристично-рекреаційними закладами Закарпатської області послуг у розрізі природно-економічних зон представлена у таблиці 3.

Інформація, представлена у таблиці 3, дає підстави стверджувати про кардинальні зміни у вартісній структурі наданих відвідувачам послуг закладами туристично-рекреаційної сфери у розрізі природно-економічних зон. Зокрема, якщо на початок дослідження заклади низинної зони забезпечили надання 49,5% вартості послуг (2004 р.), то починаючи з 2008 року спостерігається стійка тенденція до скорочення питомої ваги закладів цієї зони у загальному підсумку – до 27,1% (2015 р.).

Варто зазначити, що питома вага закладів передгірської зони у вартісному показнику надання послуг збільшилася від 8,4% (2004 р.) до 11,8% (2015 р.), а частка закладів гірської зони зросла суттєво – від 42,1% (2004 р.) до 61,1% (2015 р.), що зумовлено активною розбудовою туристично-рекреаційних зон у гірських районах, модернізацією та розширенням потужностей та інфраструктури, збільшенням асортименту послуг наявними закладами, ціновою політикою санаторних закладів.

Варто акцентувати увагу на тому, що з позиції пріоритетів регіонального розвитку зафіксована зміна вартісної структури надання послуг відвідувачам закладів туристично-рекреаційної сфери є прогресивним явищем, оскільки дає змогу формувати фінансові ресурси підприємству, населенню та органам місцевого самоврядування у віддалених, важкодоступних та економічно менш розвинутих районах, де слабкою є альтернатива розвитку інших прибуткових і привабливих для потенційних інвесторів видів економічної діяльності, які відповідають критеріям збалансованого розвитку.

У сьогодишніх умовах важливим є здійснення фінансово-кредитного регулювання та стимулювання діяльності суб'єктів туристично-рекреаційної сфери на регіональному рівні, яке може здійснюватися з використанням прямих та опосередкованих методів.

До прямих методів фінансово-кредитного регулювання досліджуваної сфери можна віднести безпосередньо бюджетне фінансування (фінансування туристично-рекреаційних закладів, створення, реконструкція та модернізація туристично-рекреаційної та супутньої інфраструктури); податкове регулювання (надання пільг або зниження ставок місцевих податків та зборів, зменшення суми податків, які надходять до відповідного місцевого бюджету); надання пільг з оренди комунального майна та власності; пільгове кредитування; фінансування цільових програм / підприємницьких ініціатив.

До опосередкованих методів стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери відносимо формування сприятливого інвестиційного клімату; централізовану інформаційно-рекламну діяльність із просування туристично-рекреаційних територій на національному та міжнародному ринках; супровід потенційних інвестиційних проектів; створення безпечних умов для усіх учасників ринку.

Суттєві відмінності в організації та ритмічності господарської діяльності закладів туристично-рекреаційної сфери протягом року та диференціація у формуванні результативних фінансових показників закладів різних природно-економічних зон логічно веде до доцільності вироблення спільних заходів щодо активізації підприємницьких ініціатив та стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери у розрізі окремих природно-економічних зон на регіональному рівні. Зокрема, основними напрямками, специфічними для кожної зони, є такі:

1. *Низинна природно-економічна зона.* Основними факторами, що формують пропозицію туристично-рекреаційних послуг, є великі транзитні потоки міжнародного транспортного коридору (в межах області проходить траса міжнародного значення Київ – Чоп), термально-мінеральні води та відпочинкові зони Берегівського та Виноградівського районів, розташування міст обласного значення та адміністративних центрів (Ужгород, Мукачево, Берегово, Чоп), добре розвинута база сільського та екотуризму.

Важливі напрями розвитку – облаштування туристичної та супутньої інфраструктури, об'єктів придорожного сервісу, оглядових майданчиків у межах міжнародного транспортного коридору; організація приміських зон короткочасного відпочинку; створення нових туристично-рекреаційних зон регіонального та місцевого значення; розвиток конгресово-ділового, культурного, пізнавального, історичного, сільського туризму; поширення фестивального руху (Ужгород, Мукачево, Берегово, Виноградів); сплави по низинній течії річки Тиса; розроблення пішохідних та велосипедних маршрутів.

2. *Передгірська природно-економічна зона.* Основними факторами, що формують пропозицію, є розвинута мережа лікувально-оздоровчих закладів курортних зон Тячівського та Хустського районів, унікальні природні пам'ятки, передгірські ландшафти, добре розвинута база сільського та екотуризму.

Напрями розвитку – облаштування приміських зон короткочасного відпочинку; розвиток лікувально-оздоровчого, конгресово-ділового, культурного, історичного, пізнавального, сільського туризму; сплави по річці Тиса; розроблення екологічних стежок і маршрутів, велосипедних і гірських маршрутів.

3. *Гірська природно-економічна зона.* Основними факторами, що формують пропозицію

на туристично-рекреаційні послуги, є розвинута мережа лікувально-оздоровчих закладів району, природні гірські ландшафти, наявність гірськолижних витягів, унікальних природних об'єктів (озеро Синевір), територія Карпатського біосферного заповіднику, добре розвинута база сільського та екотуризму.

Напрями розвитку – облаштування туристичної та супутньої інфраструктури, об'єктів придорожного сервісу, оглядових майданчиків у межах міжнародного транспортного коридору; оздоровчо-лікувальний, конгресово-діловий, гірськолижний, культурний, історичний, сільський туризм; розвиток екологічних стежок і маршрутів, пішохідних і велосипедних маршрутів; розвиток екстремальних видів туризму (парапланеризм, скелелазіння).

Таким чином, активізація різних напрямів туристично-рекреаційної діяльності створює передумови для розвитку підприємницької активності всіх природно-економічних зон та вирішення багатьох соціально-економічних проблем сьогодення (збільшення зайнятості, насичення ринку, збільшення доходів місцевих бюджетів, формування фінансових ресурсів закладів основних та суміжних видів діяльності, покращення іміджу тощо).

Висновки. Туризм аргументовано вважається одним із дієвих інструментів вирівнювання територіальних дисбалансів та вирішення важливих соціально-економічних проблем віддалених та менш розвинутих районів у країнах ЄС.

Основні показники діяльності туристично-рекреаційної сфери Закарпатської області

демонструють позитивну динаміку, що свідчить про важливість цієї сфери для забезпечення збалансованого розвитку регіону.

Варто наголосити, що виявлена довгострокова тенденція до поступового вирівнювання підприємницької активності в розрізі природно-економічних зон Закарпатської області є позитивним явищем, оскільки забезпечує зменшення територіальних диспропорцій у соціально-економічному розвитку гірських і передгірських районів, які об'єктивно мають важчі умови ведення господарської діяльності та гірший рівень доступності до ринків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ministry of Sport and Tourism of the Republic of Poland. Tourism Development Programme until 2020 [текст з екрану] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.msport.gov.pl/article/tourism-development-programme-until-2020>.
2. Guide on EU funding 2014 – 2020. For the tourism sector. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://culture-routes.net/sites/default/files/files/EC%20Guide%20EU%20funding%20for%20tourism%202016.pdf>.
3. Дані оперативного моніторингу Управління туризму та курортів Департаменту економічного розвитку і торгівлі Закарпатської ОДА за 2004–2015 роки [Текст].
4. Методика розрахунку обсягів туристичної діяльності [Електронний ресурс] // [Наказ Державної туристичної адміністрації України, Державного комітету статистики України: за станом на 12.11.2003 р: № 142/394]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1128-03>.